

**В. ВИННИЧЕНКО І А. ЖІД: СПРОБА
КОМПАРАТИВНОЇ СТУДІЇ****Галина СИВАЧЕНКО,**Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України,
Київ (Україна)
syvachenkogalina@gmail.com**V. VYNNYCHENKO AND A. GIDE: AN ATTEMPT
AT A COMPARATIVE STUDY****Galyna SYVACHENKO,**Taras Shevchenko Institute of Literature of the National
Academy of Sciences of Ukraine,
(Kyiv, Ukraine),
ORCID 0000-0002-8052-4028

Галина Сиваченко. В. Винниченко и А. Жид: попытка сравнительного анализа. Цель предлагаемой статьи раскрыть идейно-тематическую специфику художественного дискурса А. Жида и В. Винниченко. Вопросы прикладных аспектов литературоведческого анализа дневников и прозы указанных писателей выполняется посредством сравнительного анализа текстов “Трактаты”, “Фальшивомонетки”, “Прометей плохо прикованный”, “Пророк” с целью выявить компоненты и связи систем мировоззрения, способов разрешения этического конфликта, а также жанрового определения произведений украинского и французского писателей. **Новизна статьи** заключается в том, что компаративное исследование системного сравнения явлений прозы А. Жида и В. Винниченко на материале текстов “Трактаты”, “Фальшивомонетки”, “Прометей плохо прикованный”, “Пророк” проводится впервые. **Методы исследования:** сравнительный, описательный, биографический. **Выводы.** А. Жид и В. Винниченко представляют во французской и украинской литературах XX в. “интеллектуальную” линию развития модернизма. А. Жид пытался сделать из наблюдений над личностью концептуальные обобщения и выводы. Он не только усвоил опыт своих литературных предшественников и современников, но и в чем-то опередил их, направив интеллектуализм в русло экзистенциализма. В то же время В. Винниченко, накапливая опыт “философии жизни”, стал, в некотором смысле, представителем течения “атеистического экзистенциализма” и одновременно обогатил экзистенциально-гуманистические традиции украинской философской культуры.

Ключевые слова: проза А. Жида, дневники В. Винниченко, компаративный анализ, литературные системы, теория литературы, европейский литературный модернизм.

Вступ. “Я творив на благо майбутнього людства. Я жив”, – з гордістю говорить, підводячи підсумки земного шляху, міфічний Тесеї, герой однойменного, останнього художнього твору Андре Жида. Творчу досконалість і плідність власного життя Тесеї пояснює тим, що великою його силою була віра в прогрес”, ясна річ, прогрес моральний. Подібні слова міг би сказати про себе і Володимир Винниченко.

А. Жід і В. Винниченко – дві провідні постаті французької та української літератур XX ст., внесок яких, попри інше, полягає в утвердженні засад модерністського мистецтва, відстоюванні ідей індивідуалізму.

Мета статті – описати ідейно-тематичну специфіку художнього дискурсу А. Жида і В. Винниченка.

Новизна наукової розвідки полягає в тому, що системне компаративне порівняння прози А. Жида і В. Винниченка на матеріалі творів “Трактати”, “Фальшивомонетки”, “Прометей погано прикутий”, “Пророк” проводиться вперше.

У дослідженні застосовано такі **наукові методи:** порівняльний, описовий, біографічний.

Історіографія питання. В Українському літературознавстві чимало студій, особливо в царині теорії літератури, присвячено формальним особливостям прози відомого французького модерніста А. Жида. Одна із сучасних дослідниць прози А. Жида – Т. Динниченко присвятила дисертаційне дослідження

прозі вказаного французького письменника, а також статті “Постмодерністські тенденції в романі А. Жида “Фальшивомонетки”, “Функції нехудожніх компонентів у прозі французького модернізму (на матеріалі А. Жида)”. У праці І. Качуровського “Тенерика і архітектоніка” романові “Фальшивомонетки” приділено увагу в сенсі поетики, художньої композиції та непрямого уявлення подій персонажами. Однак, у компаративному ключі проза А. Жида в українському літературознавстві досі не розглядалася, зокрема у зіставленні з щоденниками В. Винниченка та його романами.

Основна частина. У 90-х рр. XIX ст. з’являється кілька творів Жида, названих “Трактатами”, в яких письменник прагне вирішити ті чи інші проблеми не шляхом реального зображення дійсності, а через цілу систему абстракцій. У цих символічних трактатах послідовно виражено негативне ставлення А. Жида до реалізму. Вони оголено схематичні, носять символічний характер, абстракції подано у біблійних шатах.

Трактати близькі один одному за змістом. “Ель Хадж” – повість про лже-пророка, котрий обманює тому, що не можна не обманювати, “Філокет” – повість про втрату внутрішньої рівноваги, спустошеність (пізніше буде написано Притчу про блудного сина”, з якої читач довідується, що марно сподіватися на звільнення від мертв’ячої влади обставин). Всі трактати мають одну спільну тему – тему фальшивості. До них

же примикає і фарс про “Прометея, погано прикутого” (1889), котрому, попри хронологічні межі написання і жанрову відмінність, суголосний Винниченків “Пророк” (1930).

Обидва твори дуже іронічні та екстравагантні, починаючи від самого задуму. У Жіда в сучасному Парижі з’являється, спустившись із гір Кавказу, легендарний Прометей зі своїм орлом. Перед ним проходить парад різноманітних паризьких “знаменитостей”. Він дізнається, що саме являють собою сучасні європейці. Зовні твір – це гротеск, небилиця, легка гра фантазії. Але, вилущуючи основне зерно дуже ядучої іронії, не можна не побачити, що він сповнений гіркоти, яка виявляється в “Трактатах” у біблійних ремінісценціях. Прометей, спустившись у задушливу атмосферу сучасної цивілізації, знайшов тут лише коловерь божевілля”.

“Пророк” і “Прометей, погано прикутий” засвідчують подібність деяких тематичних і проблемних лейтмотивів, зокрема спільною для них є тема непримиренної конфліктності сучасного буття, жорстокої боротьби за існування. Тут порушується проблема гармонізації власного ества і тіла, стосунків між особистістю і світом. Якщо герой Винниченка Амар проповідує любов до людей, то його опонент Річард Райт вбачає в цьому загрозу анархізму та дезінтеграції соціальних структур, адже Амар і його послідовники зневажають інституції та закони. Відтак він пропонує: один механізм вознесення Амара на небеса, тоді як інший його непомітно для людей знищить.

У “Прометей, погано прикутому” постає царство цілковитої безособовості. Секрет індивідуальності своєрідності давно втрачено, всі однакові в своїй жахливій нищості, в остаточній спустошеності. Всі вони шукають власну особистість і не можуть знайти, як Коклес і Дамоклес, що затоваришували з Прометеем, – не можуть знайти тому, що в них ніколи її не було. Вони хочуть зрозуміти себе і не можуть, оскільки в них нема чого розуміти, вони – сама порожнеча. У цьому світі загальної фальшивості, всезагального падіння, в світі, де торжествує тупість, де немає великих думок і великих пристрастей – жахливо-монотонному, сірому і бридкому світі – з’являється Прометей.

Жід пише фарс за допомогою таких же символічних прийомів, як і “Трактати”. Прометей – означає вогонь, дерзання, творчість. Все це незбагненно в світі Коклесів і Демоклесів, все це дивно виглядає в світі фальшивої цивілізації. Нікому неприступні тут Прометесеві муки, нікто тут не думає про полум’я творчості. Всі тут давно “звільнилися від своїх орлів”, вони їх “продали”, “задушили”, “засмажили та з’їли”.

У такий спосіб розкривають Жід і Винниченко оскудіння цивілізації. Вони не хочуть торкатися реальності, вибудовуючи власні твори абстрактним чином, позбавляючи їх побутового наповнення. Переконанням Жіда і Винниченка була безвихідь. Ось чому в “Погано прикутому Прометей” не подано конфлікту, зіткнення, що природно напрошується. Жід і Прометея змушує опощлитись. І Прометей занурюється в брудну пиху, він з’їдає свого орла на сніданок. З’являється типова для письменників думка про те, що огидність капіталізму – річ фатальна, “жахливий” епілог історії людства. Цим визначається розвиток “Прометея, погано прикутого”, позначеного скептицизмом і спустошуючою іронією. Митці ставлять трагічні

питання, що не мають відповіді”.

Жід і Винниченко перетворюють свої фарси на переплетення оголених схем. Живих людей тут немає – перед читачами розгортається складна і витончена гра символів, боротьба ідей. У “вивільненні” мистецтва від реальності Жід і Винниченко надзвичайно послідовні. Це – продумана і завершена система поетики – завдяки цьому символічному артистизму” письменники свідомо відчужують себе від дійсності, брудної та фальшивої.

Проблема інтертекстуальності у творчості Жіда і Винниченка ще порівняно мало вивчена. Суть її полягає в тому, що твір чи якісь його частини, фрагменти, стильові шари мають сприйматися на тлі іншого, знайомого читачеві твору, у співвіднесенні з ним, завдяки чому й реалізується повною мірою підспудний сенс. З цією метою авторами свідомо вводяться до тексту ті чи інші цитації, які змушують читача згадати інший твір, залучити якісь його елементи до процесу свого сприйняття.

Принцип інтертекстуальності широко експлуатується як у “Прометей, погано прикутому”, так і в “Пророкові”, творячи в певному сенсі інтертекст із Біблією чи з грецькою та індуїстською міфологією. Іншими словами, частина семантичної структури твору перебуває не в ній самій, а за її межами. Твори повинні або принаймні можуть “дочитуватись” у грецькій, індуїстській культурних традиціях, Святому письмі, сприйматись у співвіднесенні з певними біблійними подіями, до яких відсилають авторські ремінісценції.

Широку популярність отримав свого часу роман Жіда “Іммораліст” (1902), позначений сильними настроями розчарування та відчаю. Ще не усвідомлено і ще не знаючи всього, немовби в смутному здогаді, митець говорить про драму сучасного суспільства, про прокляття, що тяжіє над ним, про смертельну хворобу. У романі виникає образ, котрий часто зустрічатиметься у Жіда – образ людини, котра почувається знедоленою, бачить вади навколишньої дійсності, але сама погрузає в ній. І у цьому сенсі ранні романи Винниченка кореспондують із творами Жіда. “Я не ніцшеанець, – проголошує Вадим Стельмашенко у романі “По-свій”. – Я – іммораліст”.

Герої Жіда і Винниченка також не хочуть стати вираженням нищості, котра оточує їх. Це люди, що втратили життєвий спокій, люди з трагічним, безпросвітним, понівеченим життям, вони являють собою яскраве вираження суперечностей, властивих як Жіду, так і Винниченку. Це живі образи, які демонструють високоінтелектуальні особистості, здатні розуміти, що життя непривабливе і страшне, але нездатні будь-що протиставити йому. Рання творчість обох митців була живим трагічним доказом неможливості гармонійного, радісного мистецтва в межах занепадаючого капіталізму. Вона просякнута відчуттям “фальшивості” світу.

“Фальшивомонетники” (1925) – твір, котрий, поряд із муженськими романами Винниченка “Лепрозорій”, “Нова заповідь” являють собою зразки модерністського роману в романі”. Ось, наприклад, які рекомендації дає Жід: “Викинути з роману всі елементи, котрі по суті своїй не належать романові. Подібно до того, як нещодавно фотографія звільнила живопис від обов’язку виписувати деякі деталі, у недалекому майбутньому фонограф, без сумніву, очистить роман від переказу розмов, котрі часто приносять славу реалістові.

Зовнішні дії, пригоди, побої і нанесення ран – галузь кінематографа; всім цим роман повинен поступитися йому. Навіть опис дійових осіб, по-моєму, повинен бути виключений з роману як такий. Так, звичайно, на мою думку, чистий роман (а у мистецтві, як і скрізь, для мене важлива сама лише чистота) не повинен займатися таким описом, як не займається ним драма”¹. Письменник рекомендує надавати читачеві можливість малювати собі героя роману, як йому заманеться”². Потяг Винниченка до писання романів “з тезою” загальновідомий, намагання включити в тексти романів кіносценарій, щоденник, філософський трактат спостерігаємо в усіх творах муженського циклу.

На вагах творчості Жіда і Винниченка ідеї перетягають конкретні події та обставини. Вони випереджають дійсність і підносяться над нею. Свої творчі завдання французький романіст визначає таким чином: “Я можу зробити реальну послугу читачеві, не стільки даючи вирішення деяких проблем, скільки змушуючи його самого розмірковувати над ними”³. Винниченко 30 серпня 1938 р. занотував у щоденнику: “[...] я взявся за досить невдячне завдання: написати романізовану програму нового соціально-філософського світогляду та навіть програму написати так, щоб вона захоплювала читача, як найзапальніший любовний чи навіть детективний роман. Може це вдатися? Отут мене весь час і хапають за горло й за руку сумніви [...]”⁴.

Жід полюбляв називати себе “людиною діалогу”, людиною суперечностей. Власне творцем діалогу в мистецтві роману був і Винниченко. Правда, якщо перший не пропонував певних моральних рішень, а, як обожнюваний ним Монтень, шукав відповіді на численні запитання про сенс життя і суспільства, про людину, її природу і долю, то другий починаючи з 30-х рр. був не тільки митцем морального пошуку, котрий заперечував, якщо звернутися до сучасної термінології, “ангажованість” творчості, а й автором конкордистської програми перетворення, гармонізації людини і суспільства.

Складність стосунків між автором, твором і читачем є, на думку обох митців, концептуальною і функціональною. Автономність героя, “відкритість” роману, підкреслене самоусунення автора повинні створити у читача ілюзію свободи в оцінці й виборі того чи іншого типу моралі – таким чином він краще засвоїть філософський урок. Будь-який вибір і відкриття, “здійснені ним усупереч авторові й ніби без його відома”, насправді є результатом своєрідних технічних прийомів і реалізацією прихованої волі автора. Право на “особисте й особливе” вирішення моральних проблем, право на пошук власної істини Жід і Винниченко надають і своїм персонажам. Їхні герої – це ті, хто може шукати моральні правила тільки в самому собі.

Вільний вибір передбачає також дотримання

“авторського нейтралітету”. За словами Жіда, “поганий романіст спрямовує своїх персонажів, а романіст справжній слухає їх і спостерігає за їхніми діями”⁵. Французький дослідник К. Е. Манї характеризує цей метод зображення персонажів як гранично об’єктивний і майже біхевіористський”⁶. Подібний метод творення персонажів спостерігається і у Винниченкових романах муженського циклу. Тут письменник намагається подолати монологізм, властивий традиційному тексту, адже в ньому, навіть якщо він організований як діалог, однаково присутня єдина “рука” автора. Винниченко прагне до поліфонії, до полілогу. У текстову тканину вплітаються листи, щоденники, кіносценарії, інші голоси, протилежні думки. З другого боку, Винниченко, з огляду на темперамент і творчі настанови, навряд чи був спроможний утримувати власний виклад у межах “нейтралітету”. Він наділяє героїв своїми власними поглядами та однією лише принциповою відмінністю – вони позбавлені тих дешиць здорового глузду, котрі не дають їхньому творцеві заходити так далеко, як вони, у безумствах, котрі вони творять. У цих безумствах і полягає суть творчих та ідейних пошуків французького й українського романістів. Ними означені межі моральної та етичної свободи індивідуума в суспільстві.

Жід вважав, що пропагувати читачам якусь ідею можна, лише “енергійно її проштовхуючи в одному певному напрямку”⁷. Втім письменник і сам діє таким чином: “Аби досягти успіху, – пише він в одній із статей, – слід висувати лише одну ідею. Знайти вдале формулювання ще недостатньо, важливо не виходити за його межі”⁸. Подібно чинить і український митець, наполегливо, аж до манакальності, відстоюючи протягом двох десятиків років ідеї конкордизму.

Винниченко, як і Жід, перебував у силовому полі Ф.Достоевського з його “проклятими питаннями”, проблемами абсурду (“мертвого дому”, чи, за словами Альоші Карамазова, “ахінеї”), про що свідчать його листи, драми та романи 1907–1914 рр. з їхнім інтересом до “останньої межі”, “безодень” і “підпілля” в людині. Так, у вересні 1908 р. він просить свою кореспондентку Л. Гольдмерштейн надіслати йому романи Достоевського “Брати Карамазови” та “Злочин і кара”.

Інтерес обох митців до Достоевського пояснюється як незвичайною для традиційного реалізму глибиною психологізму, так і незвичністю самої психіки його героїв. Для того, аби представити людську особистість як синтез почуттів і думки, віри і моралі, совісті й темних інстинктів, Достоевський виробив власний метод і поетику, котрі завжди цікавили Жіда і Винниченка.

Достоевський виявився співзвучним дійсності початку ХХ ст. – складній, суперечливій, сповненої невирішених проблем. Західна інтелігенція впізнала в його героях свої думки й переживання, свої комплекси.

¹ Zhid A. Podzemel'ya Vatikana. Fal'shivomonetchiki. Vozvrashcheniye iz SSSR [Vatican's dungeons. Counterfeiters. Return from the USSR], Moskva: Moskovskiy rabochiy, 1990, P. 261 [in Russian].

² Ibidem, P. 315.

³ Ibidem, P. 344.

⁴ Institute of literature named after T. Shevchenko archive (ILSh), Vynnychenko's diary (copy), F. 171, August 30, 1938, Case 68, Ark. XXVII [in Ukrainian].

⁵ Zhid A. Podzemel'ya Vatikana. Fal'shivomonetchiki. Vozvrashcheniye iz SSSR..., op.cit., P. 348.

⁶ Magny C. E. Histoire du roman français depuis 1918 [History of the French novel since 1918], Paris, 1950, P. 259 [in French].

⁷ Yeremeyev L. Frantsuzskiy literaturnyy modernizm. Traditsii i sovremennost' [French literary modernism. Tradition and modernity], Kyjiv: Naukova dumka, 1991, P. 29 [in Russian].

⁸ Ibidem, P. 30.

Він виявився актуальним не лише для Заходу, а й для нас зі “своїми Бісами”, котрі колись тлумачилися як пасквіль на російський “революційний рух”, актуальний постановкою питання про вартість окремої особистості у зіставленні з вищими інтересами держави, людства, про доцільність жертв і страждань живих людей заради “майбутньої гармонії”, суспільного благоустрою, про можливість щастя, побудованого на “невиправданій крові”.

Достоевський показав, які переваги має література, беручись за художнє осмислення і втілення ідей немовби суто філософських. Філософ є свого роду проповідником, котрий не може водночас хвалити Бога і безбожність. Філософ може сумніватися, але жанр зобов'язує його зберігати вірність одній ідеї. І в цьому сенсі Винниченко був послідовником російського письменника.

Жіда і Винниченка можна вважати своєрідними інтерпретаторами Достоевського. Вони запозичують у російського письменника мотиви, художні прийоми, сюжетні ходи, саму конструкцію творів. Зокрема, варто вести мову про важливе значення діалогів у творах обох митців. Мають вони вигляд словесних двобоїв з приводу якоїсь ідеї. Диспути героїв Жіда і Винниченка були свідченням модернізації їхніх романів. Присутній в творах українського і французького письменників і елемент поліфонії, та множинність “рівноправних свідомостей” (М. Бахтін), що зближувало їх із романами Достоевського. У обох митців, як і у Достоевського, присутня складна взаємодія авторського голосу з голосами персонажів.

Достоевський прагнув привести своїх героїв до злагоди з власною совістю, з людьми, до “всесвітньої чужості й всепримирення”, шукав “пункти”, де люди могли б усі, різних спрямувань, “зійтися”, де індивідуалізм міг би примиритися зі “спільністю”. Винниченко у своїй конкордистській теорії та у її художніх реалізаціях також прагнув гармонізувати людину. 7 грудня 1926 року він занотував у щоденнику: “Ідея активного, повсякденного, щоденного творення свого щастя, гармонізація себе самого сповнює якимсь особливим затишком усю істоту, почуванням зрідненості з тим клаптом землі, на якому живеш. Нема чуття чужості, закинутості, гнітючої туги за рідним краєм, сиротливості й самотності. Все – близьке, все є рідна планета, люба Земля наша, скрізь можна і треба діяти й творити. І любов до рідного краю зовсім не вимагає чужості до інших частин Матері-Землі. Я – громадянин Планети і плюю на тимчасові поділи людей на держави”⁹.

Жід цю діалектичність поглядів чи, як він визначає її в статті “Листування Достоевського”, – “складну повноту”, цінує дуже високо. Хоча при всьому своєму підкресленому інтернаціоналізмі, вираженому в літературно-критичних статтях і публіцистиці, Жід у художній творчості цей загальнолюдський смисл пошуків Достоевського випускає. Він прирікає героїв на відокремленість, конститууючи тим самим розпад зв'язків між особистістю і суспільством.

Ідея індивідуалізму, котра наприкінці XIX ст.

проникла у твори багатьох європейських митців, у Жіда і Винниченка стає ледь не головною проблемою. Індивідуалізм персонажів, котрий іншими авторами здебільшого засуджувався, у них отримує підтримку й екзистенціалістське обґрунтування.

Уже у “Півницях Ватикану” (1914) є міркування Жіда про “тропізми” як ключ, котрий дозволяє зводити все якісне розмаїття явищ життя до простіших тваринних рефлексів. “Тропізми! Щойно цей термін був винайдений, як перестали розуміти будь-який інший. Ціла низка психологів нічого не бажала знати, крім “тропізмів”. Тропізм! Яке несподіване світло випромінювало це слово! Організм явно підкорювався тим же впливам, що й геліотроп, коли безвільна рослина повертає свою квітку до сонця (що легко зводиться до кількох простих фізичних і термохімічних законів). Космос виявляється заспокоїливо позбавленим “хитрості”¹⁰. Дещо подібні думки висловлював і Винниченко, якого можна зарахувати до тих митців, котрі тонко відчували природу і вважали, що людині відведено в ній дуже скромне місце: вона має жити в гармонії з природою, а не підносити себе над нею. Саме тому в його етико-філософській теорії чільне місце посідає природа та одвічні людські інстинкти. Вийшовши у своїх творах за межі традиційної філософії, Винниченко прагнув осмислити ширший зміст усієї духовної культури.

Ще одна цитата з Жіда, котра може сприйматися як пророцтво: завтрашній поет вважатиме себе згальбленим, якщо читачі зрозуміють те, що він хоче сказати... Будь-який смисл, будь-яке значення буде розглядатися як щось антипоетичне. Я пропоную працювати під прапором ірраціональності”¹¹. Хоча, імовірно, тут закладена і певна іронія, оскільки метод самого романіста не сумісний із “зарозумілістю”. Подібне можна сказати і про Винниченка. Інтелектуалістська творчість французького та українського прозаїків ірраціональна лише в тому сенсі, що тяжіє до моделювання дійсності, до “вічних” істин, а у зображенні характерів виходить з постулату про безмежну свободу індивіда.

На вагах творчості Жіда та Винниченка ідеї перетягають конкретні події та обставини. Вони випереджають дійсність і підносяться над нею. Свої творчі завдання французький митець визначає таким чином: “Я можу зробити реальну послугу читачеві, не стільки даючи вирішення деяких проблем, скільки змушуючи його самого розмірковувати над ними. Оскільки я не припускаю, аби могло бути інше вирішення. Окрім особистості й особливого в кожному окремому “випадку”. І ще: дати читачеві деякі переваги переді мною, – зробити так, аби він міг уявити, що він розумніший від автора, моральніший, проникливіший і що він виявляє у персонажах низку властивостей, а в самій оповіді низку істин, усупереч авторові і немовби без його відома”¹². Ці думки зафіксовано у “Щоденнику”, включеному до роману “Фальшивомонетники”. Дещо подібне висловлює і Винниченко. Його романи являють собою етапи у наполегливих, самодопитливих пошуках нового типу

⁹ ILSH, December 7, 1926, F. 171, Case 56, Arc. XII [in Ukrainian].

¹⁰ Zhid A. Podzemel'ya Vatikana. Fal'shivomonetchiki. Vozvrashcheniye iz SSSR..., op.cit., P. 28.

¹¹ Yeremeyev L. Frantsuzskiy literaturnyy modernizm. Traditsii i sovremennost'..., op. cit., P. 31.

¹² Zhid A. Podzemel'ya Vatikana. Fal'shivomonetchiki. Vozvrashcheniye iz SSSR..., op.cit., P. 259.

моралі, в яких індивідуальний розум, дух і плоть могли отримати найповніше вираження без ущербу для суспільства. Оманливо прості на перший погляд, його оповіді іронічні, часто досліджують складні етичні проблеми і заплутані стосунки між художнім творінням і його творцем.

Є ще одна лінія непростого і неоднозначного зв'язку між Винниченком і Жідом. Не можна забувати, що міжнародна обстановка на початку 30-х років підштовхувала Жіда до напружених роздумів над трагічним “соціальним питанням”. Його настороженість і відстороненість від історії порушила вже Перша світова війна, він шкодував, що мовчав у ті роки. Прихід до влади в Німеччині фашизму, боротьба за Народний фронт у Франції, експеримент побудови соціалістичного суспільства в Радянському Союзі – осмислення всіх цих подій привело Жіда до лав лівої інтелігенції. Письменник виступає на мітингах, підписує численні декларації й маніфести, бере участь у роботі Паризького конгресу письменників на захист миру (1935), про який, до речі, дуже гостро відгукнувся Винниченко: “28 червня 1935 р. у Парижі засідав конгрес захисників культури, людей, що мають по всьому світі захищати культурні цінності, сприяти їх творенню, допомагати творцям їх. Та тільки не українських. Українським творцям культурних цінностей – Соловки, Сибір або вигнання і тризуб у руки, а не перо. Тут ні захист, ні допомога “не полагається”. Смішно мені читати промови й резолюції цих тупих європейських інтелігентів, яких так історично, так грандіозно дурить Москва”¹³.

Цього ж року Жід разом із А. Мальро вручив у Берліні нацистській владі петицію європейської інтелігенції з вимогою звільнити Г. Дімітрова. 1932 р. на сторінках журналу “Нувель Ревю Франсез” з’явилася стаття Сторінки з “Щоденника”, котра спричинила великий резонанс, в ній Жід заявив, що його “метою” і “мрією” стала країна соціалізму, що віднині майбутнє культури і гуманізму для нього пов’язано з долею СРСР. До свого приїзду в Радянський Союз Жід із захопленням висловлювався про нього. Він вважав революцію “природним і практичним дивом”, оскільки вона допомагає людям струснути “іго авторитета і традиції”. “Я хочу прожити достатньо довго, – заявляє він, – щоб побачити успіх цього грандіозного зусилля”. Сенсаційне “обернення Жіда в комуністичну віру” пояснювалося радянською пропагандою з позицій вульгарної соціології, невірно витлумачувалося як *ліво*, так і *правою* пресою Франції.

Справа в тому, що Жід прийшов до комунізму не через досвід соціальної боротьби і марксизм, як Винниченко, а завдяки своєму християнському, євангельському ідеалу загальної справедливості, братерства і любові, котрий до невпізнаваності було спотворено капіталізмом. Письменник стверджував, що “завжди був комуністом серця і комуністом духу, залишаючись християнином”. І тут позиції Винниченка – революціонера-практика і Жіда – християнського комуніста сходяться. Французького письменника, як і українського, турбувала проблема щастя. “Аби бути

щасливим, мені необхідно щастя всіх”, – стверджував Жід. Подібні висловлювання знаходимо і в щоденниках Винниченка: “Нікому ти не потрібний, але життя любиш і готов його віддати за щастя тих, кому непотрібний і нецікавий”¹⁴. Найвищою цінністю для Винниченка, як і для Жіда, була людина, хоча він і не поділяв погляду Жіда на християнство – як на “ту незвичайну школу”, котру зобов’язана пройти кожна особистість. У подальшому навіть гостро засуджував французького митця за подібні погляди.

Протягом кількох років (1936–1939) після появи звістки про написання французьким митцем публіцистичної книжки “Повернення з СРСР”, де він висловив сумніви стосовно країни переможного соціалізму, Винниченко мав безпосередні контакти з ним. Так, у щоденнику він зазначав: “Гіде повернувся з СРСР розчарований і написав відповідну книгу. Виникла думка: коли так, то не зробив би він передмови до “Імперативу”. І чи не поміг у його виданні. Ідеї “Імперативу” повинні бути йому *тепер* близькі й варті поширення. Лист від Жульєти (Жід в облозі. Тисячі листів з приводу його книги про свій поворот з СРСР. Москутери в паніці, умовляють не випускати книги. Він опирається. Вважає (в передмові), що його критика дасть більше користі справі соціалізму – аніж безоглядні вихваляння”¹⁵. Оцінки, дані Жідом країні рад, у багатьох моментах співпадають із поглядами Винниченка на радянську дійсність. Їх еднакво прониклива, місцями просто таки пророча критика сталінських викривлень соціалістичних ідеалів.

Винниченко був перейнятий ідеєю про те, що, можливо, Жід напише передмову до роману “Вічний імператив”. Жіду був надісланий також “Нарис програми” (мається на увазі конкордизм. – Г.С.) із надією на допомогу у виданні. Але й ці надії не справдилися, хоча спільного у поглядах французького і українського письменника на щастя людей було немало. Та серед причин відмови можна назвати, очевидно, не лише те, що Жід не поділяв поглядів Винниченка, а й, очевидно, небажання зайвий раз загострювати свої стосунки зі сталінським СРСР. Через рік листування і переговорів Розалії Винниченко з Жідом той відмовив не лише у передмові, а й навіть не зміг порадити ймовірне видавництво. Після цієї невдачі Винниченко, здається, охолонув до ідей французького письменника. Так 20 жовтня 1939 р. він занотував: “Андре Жід вважається за провідника французької думки, за найбільшого сучасного письменника. Коли це, дійсно, є так, то доводиться визнати, що французька думка дуже здібна, що французьке письменство дуже збідніло. Комуністи один час дуже старанно тягли Жіда до себе та й він досить охоче сунувся до них. Коли б не правдивість Жіда, викликана якимись тайними і несподіваними причинами, коли б друзі не посварились через неї, то ідеології їхні, їхні філософії життя ніколи не розійшлися. А філософія Жіда є проста, не мудра релігійницька дискордистська філософія. Він її тепер одверто висловлює. Посварившись з комуністами, він заявляє, що комунізм провалився і що роллю спасіння людства бере на себе відроджений християнізм. Отакий

¹³ ILSH, June 25, 1935, F. 171, Case 65, Ark. XXII [in Ukrainian].

¹⁴ ILSH, September 21, 1926, F. 171, Case 56, Ark. HU [in Ukrainian].

¹⁵ ILSH, November 15, 1936, F. 171, Case 66, Ark. XHU [in Ukrainian].

провідник, революціонер, шукач нового”¹⁶.

Ще один момент спорідненості між Жідом і Винниченком – їхні щоденники. Автори мали на меті осмислити величезні історичні зсуви, збагнути неминучість руйнації буржуазного світу, викрити страшні вади сталінізму, побачити перспективу майбутнього людства. Але, водночас, це – книжки найінтимніші. Жід із ніжністю говорить про два шматки бурштина, які містять майже невидимих комах”, котрі надіслав йому друг, чи про листя каштану, що розпускаються потайки від людських очей”¹⁷. Я хотів би насолодитися ароматом кожної квітки цього літа, як ніби воно для мене останнє”¹⁸. Ці пасажі своєю проникливістю суголосні таким Винниченковим словам: “Поганий ще з мене патріот Землі: раптом як стара рана, починає пекти туга за одним клаптем Землі, де пахне житами, де проміжки заросли васильками, де бідний Дніпро щоліта худне до голих піскуватих ребер, де бідна солом’яна життя, личакова країна пнеться перестрибнути віки й зробитися залізобетоною фортецею нового ладу. А мені мріється не бетон, не курява, не чад і ляскіт сучасної машини, а кришталь, криця, уквітчані, оточені житом і васильками. Не вабить мене перехонова фабрика, що є тільки щаблем до творчого ясного ательє людства. Ні, ще не видихався з мене дух Дніпрових луків, проміжків, овіяних диханням жита й васильків; лева з копанками, де плавають чорненькі жабки з червоними черевцями. Ніжним бодем болить, як стара-стара рана, від цих жабок”¹⁹.

Так само інтимно говорив Жід про мистецтво минулих часів. Наводячи коротеньку фразу з “Гамлета”, згадуючи мудрий рядок Річардсона чи мадам де Севін’ї чи Лафонтена (“В сльозах завжди є крапелька рисовки”), гортаючи “Андромаху” Расина, захоплюючись одухотвореністю вишуканого мистецтва “Моцарта” чи проникливим посміхаюсь крізь сльози “Гомера” – він стоїть перед читачами як “останній європеєць”, охоронець скарбів старої культури, витончений і глибокий знавець їх – “аристократ духу”, що володіє цими скарбами в світі, яке заповняє варварство. Ціле життя він був, як і Анатоль Франс, збирачем найдорожчих дарів культури, був естетом, котрий вбачав у зануренні в мистецтво спосіб відгородитися від негарздів життя”. Винниченко у свій спосіб відгороджувався від страхіть емігрантського життя. Це також було захоплення літературою, малярством, кінематорграфом.

У “Щоденниках” обох митців заново піднімаються, аби отримати нове трактування, всі основні питання, що заповняли їхню творчість. Це підсумок у повному сенсі слова. Чимало творів Жіда і Винниченка пов’язані з темою “фальшивості”. У “Щоденнику” розвінчування “фальшивості” має глибину більшу, ніж раніше, більшу пристрасть і безпощадність. Жід бачить перед собою “мерзенність і злобу людську”, суспільство, де “брешуть

собі і крутіюють”. “Щоденник” викриває ханжество і брехливість буржуазної моралі, претензійну тупість думки, звирячу рознузданість інстинктів. Цим словам ніби вторить Винниченко: “Щось зріє в нетрях людського життя Європи, а, може, й усїєї земної планети. Нудьга обкачана в скалки різнофарбних утїх, крикливих і дешевих. Непевність загорнута в одчайдушність і нахабство. Тривога замаскована фальшивими квіточками бадьорості. І то на тлі банкрутства, крахів і кризи, що сунеться й на Францію. Криза перепродукції? Незрозуміло, безглуздо й моторошно. Від того, що нароблено занадто багато добра, по всьому світі розливається нужда, злидні, дорожнеча, самогубства, злочинства. Що може бути дурніше й безнадійніше? Що? А війна, що сама собою росте? “Сама собою”. Яке нещасне, безумне людство”²⁰.

З гіркотою бачать цей занепад Європи” люди, котрі, мов коштовності, перебирають думки Мольєра, Руссо, Мішле. Декарта, Бюффона, Шекспіра, Гете, Монтеस्कє, Флобера, Гюго.

Природно, що Жід усе сильніше, глибше відчував розпад капіталізму, названий ним “фальшивістю”, в середовищі мистецтва. Несправжній смак, несправжнє достоїнство, несправжня поезія і справжня любов до несправжньої величч” відрізняють літераторів, які користуються славою в сучасній Франції. Кишать люди, котрі “підбирають проблеми по дорозі”, які зробили глупство своїм прапором, спеціалісти по викривленню дійсності, майстри прикрашати гидкість вмираючого світу”²¹.

Подібну думку висловлює й Винниченко: “Мистецтво для мистецтва? Це ніколи не було моїм гаслом”²². Водночас він поцінував у мистецтві не лише реалістичне відбиття дійсності, а й авторську фантазію, емоцію. У записі від 15 липня 1944 р. читаємо: Чи був я чесний з мистецтвом? Зрештою, чого портрет має виявляти тільки немолоде, невеселе, не здорове в людині? Чи воно дуже помітне на око? Чи не чесніше відшукати те молоде, здорове, хороше мале, що воно не дуже помітне на око, але, може, є справжніше, ніж те для цієї людини?”²³.

У “Щоденниках” відбиті останні сумніви людей, що розривають зв’язки, котрі склалися протягом десятиліть. Часом це сповнені мук переживання, висловлені Жідом: “[...] наростаюча недовіра до себе. Закінчу тим, що більше не наслідую писати зовсім [...]”. Йому ніби вторить Винниченко: “Ні думати, ні читати, як слід, ні тим паче писати не могу. Життя – ефемерне, навіть кошмарне”²⁴.

Але водночас перед читачами твори мужності й великих надій, знаки болі лише підкреслюють надзвичайну складність перелому, що його переживають митці. “Щоденники” являють собою сміливий стрибок у майбутнє, в цілковито нову і незвичайну для літераторів царину уявлень – ніби

¹⁶ ILSh, October 20, 1939, F. 171, Case 69, Ark. XXVIII [in Ukrainian].

¹⁷ Zhid A. Sobraniye sochineniy: v 4-kh tomakh [Collected works: in 4 volumes], T.1, Leningrad: Khudozhestvennaya literatura, 1935, P. XXIX [in Russian].

¹⁸ Ibidem, P. XXVI.

¹⁹ ILSh, August 4, 1928, F. 171, Case 58, Ark. XIII [in Ukrainian].

²⁰ ILSh, November 1, 1930, F. 171, Case 60, Ark. XIX [in Ukrainian].

²¹ Zhid A. Sobraniye sochineniy: v 4-kh tomakh..., op. cit., P. XXX.

²² ILSh, April 10, 1934, F. 171, Case 64, Ark. XXIII [in Ukrainian].

²³ ILSh, July 15, 1944, F. 171, Case 74, Ark. XXXIII [in Ukrainian].

²⁴ ILSh, June 23, 1931, F. 171, Case 61, Ark. XX [in Ukrainian].

народжується нова людина, що мислить і творить по-новому, бачить всю відповідальність і складність обставин, котрі він бере на себе.

Жід говорив про правильно зрозумілий “індивідуалізм”, про повне і справжнє розкриття всіх можливостей “особистості”, яке принесе комунізм. На його думку, комуністичне суспільство не може не опікати цінних індивідуумів і не мати вигоди з усіх цінностей індивідууму²⁵.

Винниченко, однак, розрізняв комуністичні ідеали і московський комунізм: большевизм-комунізм є реакція й проти нього треба боротись як проти всякої реакції²⁶. Проте він також, як і Жід, який заявляв: Ідея прогресу захопила мене, панує наді мною²⁷, сповідував цю ідею. Втім, Винниченкові погляди на еволюцію в процесі розробки конкордистської теорії зазнавали змін. У 20-х роках він визнавав ідею прогресу як умову людського щастя, називаючи її “ідеєю великої справедливості”²⁸. Наприкінці 40-х років – висловлював сумніви щодо існування вузько тлумаченого еволюційного процесу. “Коли нема ніякого вихідного пункту, то нема ніякого поступу, бо нема ніякого зрівнювання і ніякого мірила. Чи не є просто рух у всесвіті, рух без ніякого початку, без ніякого кінця. Отже, без ніякої еволюції чи реакції? Чи не просто зміна сили, темпів, конденсації енергій, які діють у певних явищах? – І коли таке питання можна поставити щодо фізичного світу, то чого його не можна поставити щодо світу духовного та до всяких форм людської енергії? Може, й щодо людей не можна прикласти цієї тямі поступу, “революції”. Чи не є і в людстві тільки рух, який тільки набирає різних форм в залежності від темпів і конденсації різних енергій, які діють у йому? Чи не є й тут тільки рух, а не поступ, не посування кудись уперед?”²⁹.

Висновок. Жід і Винниченко репрезентують у французькій та українській літературах ХХ ст. “інтелектуальну” лінію розвитку модернізму. Жід намагався зробити зі спостережень над особистістю концептуальні узагальнення і висновки. Він не тільки засвоїв досвід своїх літературних попередників і сучасників, а й у чомусь випередив їх, спрямувавши інтелектуалізм в екзистенціалістське русло.

Винниченко, накопичуючи досвід “філософії життя”, став, у певному сенсі, представником течії атеїстичного екзистенціалізму і, водночас, збагатив екзистенціально-гуманістичні традиції української філософської культури. Як відомо, його в Україні називали одним із перших “свропейців”, маючи на увазі, що, як письменник, він орієнтувався на кращі зразки

світової літератури, прагнучи вивести художнє сприймання рідної літератури за межі побутовізму і етнографізму.

Syvachenko Galyna. V. Vynnychenko and A. Gide: an attempt at a comparative study. The purpose of this article is to reveal the original and common characteristics in ideological, thematic and artistic discourses of A. Gide and V. Vynnychenko's prose. The questions of the applied aspects of the literary analysis of the diaries and prose of these writers are carried out by means of a comparative analysis of the texts “Treatises”, “Counterfeiters”, “Prometheus ill-chained”, “Prophet” in order to find out the components and connections of worldview systems, methods of resolving ethical conflict, as well as genre support works of Ukrainian and French writers. The novelty of the article lies in the fact that the comparative study of the systemic comparison of the prose phenomena of A. Gide and V. Vynnychenko on the material of the texts “Treatises”, “Counterfeiters”, “Prometheus is ill-chained”, “Prophet” is carried out for the first time. **Research methods:** comparative, descriptive, biographical. **Conclusions.** A. Gide and V. Vynnychenko representing twentieth century social and literary ideal in French and Ukrainian literature “Intellectual” line of development of modernism. A. Gide tried to draw conceptual generalizations and conclusions from observations of personality. He not only assimilated the experience of his literary predecessors and contemporaries, but also somewhat ahead of them, directing intellectualism into the mainstream of existentialism. At the same time, V. Vynnychenko, accumulating the experience of the “philosophy of life,” became, in a sense, a representative of the “atheistic existentialism” movement and at the same time enriched the existential-humanistic traditions of Ukrainian philosophical culture.

Key words: A. Gide's prose, V. Vynnychenko's diaries, comparative analysis, literary systems, theory of literature, European literary modernism.

Сиваченко Галина – доктор філологічних наук, завідувачка сектора компаративістики, автор понад 200 наукових праць, з них 4 монографії і 10 підручників. Коло наукових інтересів: літератури західнослов'янських народів, українська література (постмодернізм, творчість В. Винниченка), компаративні дослідження світової та української літератури.

Syvachenko Galyna – Doctor of Philology, Head of the Comparative Studies Sector, author of over 200 scientific works, including 4 monographs and 10 manuals. Research interests: literature of Western Slavic peoples, Ukrainian literature (postmodernism, works of V. Vynnychenko), comparative studies of world and Ukrainian literature.

Received: 14.08.2020

Advance Access Published: September 2020

© G. Syvachenko, 2020

²⁵Zhid A. Sobraniye sochineniy: v 4-kh tomakh..., op. cit., P. XXXII.

²⁶ILSH, November 21, 1947, F. 171, Case 77, Ark. XXXVI [in Ukrainian].

²⁷Zhid A. Sobraniye sochineniy: v 4-kh tomakh..., op. cit., P. XXX.

²⁸ILSH, June 25, 1928, F. 171, Case 58, Ark. XVIII [in Ukrainian].

²⁹ILSH, August 23, 1947, F. 171, Case 77, Ark. XXXVI [in Ukrainian].